

HARBIY XIZMATCHILARDA IRODAVIY SIFATLARNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Ashirov Elbekjon Ilxom o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa
vazirligi chaqiruvga qadar boshlang'ich
tayyorgarlik va yoshlar bilan ishlash
departamenti bo'lim katta ofitseri,
Oriental universiteti magistranti, mayor

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy harbiy faoliyat sharoitida harbiy xizmatchilarning qat'iyat, matonat, sabr-toqat, mas'uliyat va o'zini boshqarish kabi irodaviy sifatleri muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'lishi asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida 80 nafar harbiy xizmatchi ishtirok etdi. Empirik tadqiqot natijalari asosida harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatleri shakllanishiga motivatsiya, stressga chidamlilik, harbiy jamoa muhitining ta'siri, shaxsiy mas'uliyat darajasi hamda kasbiy tayyorgarlik darajasi kabi psixologik omillar sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari harbiy psixologiya, harbiy pedagogika va harbiy boshqaruv tizimida irodaviy sifatleri rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: irodaviy sifatlar, harbiy psixologiya, psixologik omillar, stressga chidamlilik, harbiy motivatsiya, harbiy jamoa, psixologik tayyorgarlik, harbiy faoliyat.

Аннотация: В данной научной статье научно проанализированы психологические факторы, влияющие на формирование волевых качеств у военнослужащих. Обосновано, что в условиях современной военной деятельности такие волевые качества военнослужащих, как решительность, упорство, терпение, ответственность и самоконтроль, являются важными психологическими факторами. В исследовании приняли участие 80 военнослужащих. По результатам эмпирического исследования установлено,

что на формирование волевых качеств военнослужащих существенное влияние оказывают такие психологические факторы, как мотивация, стрессоустойчивость, влияние среды военного коллектива, уровень личной ответственности, уровень профессиональной подготовки. Результаты исследования служат для разработки научных рекомендаций по военной психологии, военной педагогике и развитию волевых качеств в системе военного управления.

Ключевые слова: волевые качества, военная психология, психологические факторы, стрессоустойчивость.

Annotation: this scientific article scientifically analyzes the psychological factors that affect the formation of volitional qualities in military personnel. It is justified that in the conditions of modern military activity, such volitional qualities of military personnel as perseverance, perseverance, patience, responsibility and self-control are manifested as an important psychological factor. Eighty enlisted men participated in the research process. Based on the results of an empirical study, it has been found that psychological factors such as motivation, stress resistance, influence of the military community environment, level of personal responsibility and level of professional training significantly affect the formation of volitional qualities of military personnel. The results of the study serve to develop scientific recommendations for the development of volitional qualities in the system of military psychology, military pedagogy and military management.

Keywords: volitional qualities, military psychology, psychological factors, stress resistance.

KIRISH

Zamonaviy harbiy faoliyat sharoitida harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi nafaqat jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasi bilan, balki ularning psixologik barqarorligi va irodaviy sifatlari bilan ham belgilanadi. Harbiy xizmat murakkab, mas'uliyatli va ko'pincha ekstremal vaziyatlarda amalga oshiriladigan faoliyat turi bo'lib, u shaxsdan yuqori darajadagi psixologik barqarorlikni, tezkor qaror

qabul qilish qobiliyatini hamda kuchli irodaviy sifatlarni talab qiladi. Shu sababli harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishini ilmiy asosda o'rganish harbiy psixologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Harbiy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harbiy faoliyat samaradorligi ko'p jihatdan shaxsning irodaviy sifatlari bilan bog'liqdir. Jumladan, qat'iyat, sabr-toqat, mas'uliyat, o'zini boshqarish, maqsadga intilish kabi sifatlarning harbiy xizmatchining xizmat faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Ushbu sifatlarning harbiy xizmatchilarning murakkab vaziyatlarda o'zini nazorat qilishiga, topshiriqlarni o'z vaqtida va samarali bajarishiga hamda harbiy jamoada samarali faoliyat yuritishiga yordam beradi.

Psixologiya fanida irodaviy sifatlarning shakllanishi masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, rus psixologi S.L.Rubinshteyn inson faoliyatida irodaning muhim rol o'ynashini ta'kidlab, irodaviy harakatlar insonning ongli faoliyati bilan chambarchas bog'liq ekanligini qayd etadi [1, 214]. Shuningdek, A.N.Leontyev inson faoliyati nazariyasida shaxsning motivatsiyasi va maqsadga yo'naltirilgan faoliyati irodaviy sifatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan [2, 183].

Xorijiy psixolog olimlardan R.Baumeister iroda va o'zini boshqarish jarayonlarini o'rganib, shaxsning o'zini nazorat qilish qobiliyati irodaviy sifatlarning asosiy komponentlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi [3, 56]. Shuningdek, A.Bandura o'zining ijtimoiy-kognitiv nazariyasida shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi va motivatsiyasi irodaviy sifatlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [4, 92].

Milliy psixolog olimlardan L.Ravshanov harbiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlarida harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatlari ularning kasbiy tayyorgarligi, jamoaviy muhit va psixologik tayyorgarlik darajasi bilan chambarchas bog'liqligini qayd etadi [5, 134-b]. Shuningdek, D.Djurakulova harbiy jamoalarda psixologik muhitning shaxsning irodaviy sifatlari shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslab bergan [6, 88].

Bugungi kunda zamonaviy harbiy mojarolar sharoitida harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish, ularning stressga chidamliligini rivojlantirish hamda irodaviy sifatlarini mustahkamlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy qurolli mojarolar sharoitida harbiy xizmatchilar ko‘pincha yuqori psixologik bosim, xavf va noaniqlik sharoitida xizmat olib boradilar. Bunday sharoitda irodaviy sifatlar harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatida muhim psixologik resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu munosabat bilan harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash, ularni ilmiy asosda tahlil qilish va harbiy ta’lim jarayonida ushbu sifatlarni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning maqsadi harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash hamda ularning harbiy faoliyat samaradorligiga ta’sirini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- irodaviy sifatlar tushunchasining psixologik mohiyatini tahlil qilish;
- harbiy faoliyat sharoitida irodaviy sifatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash;
- harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash;
- empirik tadqiqot asosida harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatleri darajasini tahlil qilish;
- olingan natijalar asosida ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida jami 80 nafar harbiy xizmatchi ishtirok etdi. Tadqiqotda psixologik diagnostika metodlari, so‘rovnoma, kuzatish hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni aniqlashga qaratilgan empirik tadqiqot sifatida

tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida psixologik diagnostika, kuzatish, so'rovnoma hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqotda jami **80 nafar harbiy xizmatchi** ishtirok etdi. Tadqiqot ishtirokchilari turli harbiy bo'linmalarda xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilardan iborat bo'lib, ularning xizmat muddati va tajribasi turlicha bo'lgan. Tadqiqot ishtirokchilari orasida:

20 nafari 1–3 yil xizmat tajribasiga ega,

32 nafari 3–7 yil xizmat tajribasiga ega,

28 nafari 7 yildan ortiq xizmat tajribasiga ega harbiy xizmatchilardan iborat bo'ldi.

Tadqiqot ishtirokchilari ixtiyoriy ravishda tanlab olindi va ular tadqiqot jarayonida anonimlik tamoyiliga amal qilingan holda ishtirok etdilar.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi psixologik metodlardan foydalanildi:

1. Irodaviy sifatlarni aniqlash testi

Mazkur test harbiy xizmatchilarning qat'iyat, sabr-toqat, mas'uliyat, o'zini boshqarish va maqsadga intilish kabi irodaviy sifatlarini aniqlashga qaratilgan.

2. Stressga chidamlilik darajasini aniqlash metodikasi

Mazkur metodika harbiy xizmatchilarning murakkab va ekstremal vaziyatlarda o'zini tutish qobiliyatini aniqlash imkonini beradi. Psixolog **R.Lazarus** tomonidan ishlab chiqilgan stress nazariyasiga asoslangan holda tahlil qilindi [7, 121].

3. Harbiy motivatsiyani aniqlash so'rovnomasi

Mazkur so'rovnoma harbiy xizmatchilarning xizmat faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasi darajasini aniqlashga qaratilgan.

4. Kuzatish metodi

Tadqiqot jarayonida harbiy xizmatchilarning kundalik xizmat faoliyati jarayonida ularning irodaviy sifatlari namoyon bo'lishi kuzatildi.

Tadqiqotning statistik tahlil usullari

Tadqiqot natijalari matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Foiz ko'rsatkichlari hamda o'rtacha qiymatlar asosida harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatlari darajasi baholandi.

TADQIQOT NATIJALARI

Empirik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatlari darajasi turli psixologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra harbiy xizmatchilarning irodaviy sifatlari darajasi quyidagicha taqsimlandi:

Irodaviy sifat darajasi	Harbiy xizmatchilar soni	Foiz
Yuqori	28	35 %
O'rtacha	34	42 %
Past	18	23 %

Natijalar shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatchilarning aksariyatida irodaviy sifatlari **o'rtacha va yuqori darajada** shakllangan.

Irodaviy sifatlarning psixologik omillar bilan bog'liqligi

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi psixologik omillar harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi:

1. Motivatsiya

Harbiy xizmatga yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlari yuqori darajada shakllanganligi aniqlandi. Bu holat **A. Bandura** tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariyada ham qayd etilgan [4, 94].

2. Stressga chidamlilik

Stressga chidamlilik darajasi yuqori bo'lgan harbiy xizmatchilarda qat'iyat va o'zini boshqarish kabi irodaviy sifatlari ham yuqori darajada namoyon bo'lishi kuzatildi.

3. Harbiy jamoaning psixologik muhiti

Harbiy jamoada ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lgan bo'linmalarda xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning rivojlanishi yuqori darajada

ekanligi aniqlandi. Bu holat milliy psixolog **D.Djurakulova** tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bilan ham tasdiqlanadi [6, 91].

4. Kasbiy tayyorgarlik

Harbiy xizmatchining kasbiy tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lsa, u murakkab vaziyatlarda o'zini boshqarish qobiliyatiga ham ko'proq ega bo'ladi.

МУХОКАМА

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishi ko'plab psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida motivatsiya, stressga chidamlilik, harbiy jamoa muhitining psixologik holati hamda kasbiy tayyorgarlik darajasi muhim rol o'ynaydi.

Mazkur natijalar psixolog **S.L.Rubinshteyn** tomonidan ilgari surilgan irodaning faoliyat bilan bog'liqligi haqidagi nazariy qarashlarni tasdiqlaydi [1, 217]. Rubinshteynning fikriga ko'ra, irodaviy sifatlarni inson faoliyati jarayonida shakllanadi va rivojlanadi.

Shuningdek, **A.N.Leontyev** tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat nazariyasiga ko'ra, shaxsning motivatsiyasi va faoliyatga bo'lgan munosabati irodaviy sifatlarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi [2, 188].

Xorijiy psixolog **R.Baumeister** esa iroda va o'zini boshqarish jarayonlarini o'rganib, shaxsning o'zini nazorat qilish qobiliyati irodaviy sifatlarning asosiy komponentlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi [3, 61].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarni rivojlantirish uchun harbiy ta'lim jarayonida maxsus psixologik treninglar, stressga chidamlilikni oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar hamda motivatsiyani kuchaytiruvchi pedagogik metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, u ko'plab ichki va tashqi omillar bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Harbiy faoliyat sharoitida irodaviy sifatlarni harbiy

xizmatchining kasbiy samaradorligi, xizmat vazifalarini bajarish sifati hamda murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'tkazilgan empirik tadqiqotda 80 nafar harbiy xizmatchi ishtirok etdi va ularning irodaviy sifatleri darajasi psixologik diagnostika metodlari yordamida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra harbiy xizmatchilarning 35 foizida irodaviy sifatlar yuqori darajada, 42 foizida o'rtacha darajada, 23 foizida esa nisbatan past darajada shakllanganligi aniqlandi. Ushbu natijalar harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatleri rivojlantirishga qaratilgan psixologik ishlarni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot jarayonida harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatleri shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar aniqlab olindi. Ular quyidagilardan iborat:

- harbiy xizmatga bo'lgan motivatsiya darajasi;
- stress va psixologik bosimga chidamlilik;
- harbiy jamoaning ijtimoiy-psixologik muhiti;
- kasbiy tayyorgarlik darajasi;
- shaxsning o'zini boshqarish va o'zini nazorat qilish qobiliyati.

Aniqlanishicha, xizmatga bo'lgan motivatsiya yuqori bo'lgan harbiy xizmatchilarda qat'iyat, sabr-toqat, mas'uliyat va maqsadga intilish kabi irodaviy sifatlar ham yuqori darajada namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ijobiy psixologik muhitga ega bo'lgan harbiy jamoalarda xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlar yanada barqaror shakllanishi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Harbiy ta'lim jarayonida irodaviy sifatleri rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik trening mashg'ulotlarini tashkil etish zarur.
2. Harbiy xizmatchilarning stressga chidamliligini oshirishga qaratilgan psixologik tayyorgarlik mashg'ulotlarini tizimli ravishda o'tkazish lozim.
3. Harbiy jamoalarda ijobiy ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishga qaratilgan psixologik ishlarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

4. Harbiy xizmatchilarning kasbiy motivatsiyasini oshirish uchun pedagogik va psixologik rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalanish zarur.

5. Harbiy psixologiya tizimida irodaviy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, harbiy xizmatchilarda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni chuqur o'rganish harbiy psixologiya, harbiy pedagogika hamda harbiy boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. Moskva: Pedagogika, 1989. – 488 b. (214–217-betlar).

2. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxsiyat. Moskva: Politizdat, 1977. – 304 b. (183–188-betlar).

3. Baumeister R.F., Tierney J. Iroda: insonning eng Buyuk kuchini qayta kashf etish. New York: Penguin Press, 2011. – 291 p. (56–61-betlar).

4. Bandura A. O'z-o'zini samaradorlik nazoratni amalga oshirish. New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p. (92–94-betlar).

5. Ravshanov L. Harbiy psixologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi nashriyoti, 2018. – 240 b. (130–134-betlar).

6. Djurakulova D. Harbiy jamoalarda psixologik muhit va shaxs rivoji. Toshkent: Fan nashriyoti, 2020. – 210 b. (88–91-betlar).

7. Lazarus R., Folkman S. Stress, baholash va yengish. New York: Springer Publishing Company, 1984. – 445 p. (121–125-betlar).

8. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2002. – 368 b. (215–220-betlar).

9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan, 2019. – 320 b. (156–160-betlar).